

Cebertî'nin kaynaklarda zikredilen *Muhtasarı Tezkire'ti's-Şeyh Dâvûd el-Anîkî, Nakdün li-Kitâbi Elf leyle ve leyle ve Düstûru takvîmî'l-kevâkibi's-seb'â* adlı üç eseri daha vardır (bk. Keh-hâle, V, 133).

BİBLİYOGRAFYA :

Cebertî, 'Acâ'ibü'l-âşâr, Beyrut, ts. (Dârü'l-Fâris), I-III; a.mlf., *Târîh-i Mısır* (trc. Mustafa Behçet), İstanbul 1282; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 730-731; Osmanlı Müellifleri, I, 377; Serkis, *Mu'cem*, I, 675-676; Muhammed Abdullah İnân, *Mü'errihü Mısrî'l-İslâmiyye ve meşâdirü't-târîhî'l-Mısrî*, Kahire 1388/1969, s. 177-189; Süleyman Ahmed es-Saîd, *Te'stîl mâ verede ft târîhî'l-Cebertî mine'd-dağîl*, Kahire 1979, tür.yer.; Leylâ Abdüllatif Ahmed, *Dirâsât fi târîh ve mü'errihî Mısır ve's-Şâm ebâ-nî'l-âşrî'l-Osmânî*, Kahire 1980, s. 190-214; Halil Mardem Bey, *A'yanü'l-karnî's-şâliş 'aşer*, Beyrut 1981, s. 144; Abdülfettâh ed-Dîdî, *Yenâ-bî'u'l-fikrî'l-Mısrîyyî'l-mu'âşır*, Kahire 1982, s. 9-15; Ali Berekât, *Rû'yetü'l-Cebertî li-izmeti'l-hayâtî'l-fikriyye*, Kahire 1987; Muhammed Enis, "el-Cebertî beyne Mazharî't-takdîs ve 'Acâ'î-bi'l-âşâr", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XVIII/1, Kahire 1956, s. 59-70; David Ayalon, "The Historian al-Jabartî and his Background", *BSOAS*, XXIII (1960), s. 217-249; a.mlf., "Dja-bartî", *EI²* (Ing.), II, 355-357; P. M. Holt, "Al-Jabartî's Introduction to the History of Ot-toman Egypt", *BSOAS*, XXV (1962), s. 38-51; S. Moreh, "Reputed Autographs of 'Abd al-Raḥ-mân al-Jabartî and Related Problems", a.e., XXVIII (1965), s. 524-540; İsmail K. Poonawa-la, "The Evolution of al-Ġabartî's Historical Thinking as Reflected in the Muzhir and the 'Acâ'ib", *Arabica*, V, Leiden 1968, s. 270-288; D. B. Macdonald, "Cebertî", *İA*, III, 39-40; Ahmed Abdurrahîm Mustafa, "'Acâ'ibü'l-âşâr fi't-terâcim ve'l-aḥbâr li-'Abdurrahmân el-Cebertî", *Tİ*, IV, 553-563.

MEHMET MAKSUDOĞLU

CEBERTÎ, Hasan b. İbrâhîm

(حسن بن إبراهيم الجبرتي)

Bedrûddîn Hasen b. İbrâhîm b. Hasen el-Akîlî el-Cebertî ez-Zeylâî (ö. 1188/1774)

Ünlü Mısır müftüsü ve ilim adamı.

1110'da (1698-99) Kahire'de doğdu ve burada yetişti. Habeşistan'ın Cebert bölgesine mensup bir ulemâ ailesinden-dir. Bir aylıkken babasını kaybeden Cebertî, annesi Abdülvehhâb Efendi ed-Delcî'nin kızı Sûteyte'nin yanında büyüdü. Daha sonra dedeleri gibi Ezher'de bu aileye ait bulunan Cebertî revakına yerleşerek tahsiline devam etti. On üç yaşında tanıştığı Hanefî fukahasından Şeyh Şürûnbülâlî'nin oğlu Hasan b. Hasan eş-

Şürûnbülâlî'nin derslerine katılarak icâ-zet aldı (1123/1711). Hocasının ölümün-den sonra Seyyid Ali ed-Darîr es-Sivâsî ile Muhammed b. Abdülazîz ez-Ziyâdî'den fıkıh, Sabbâğ İakabîyla bilinen Ah-med b. Mustafa el-İskenderî'den akaid, tefsir, hadis, İd en-Nemresî'den cebir, geometri, matematik, Ahmed el-İmâdî'den hadis, Hasan b. Ali el-Medâbigî'den de edebiyat okudu. Böylece Ezher ve Si-nâniyye medreselerinde dinî ve aklî ilimler tahsil eden Cebertî büyük bir gayret göstererek akranları arasında temayüz etti.

1144 (1731) yılından itibaren özellikle ilgi duyduğu matematik, cebir, geometri, mantık ve coğrafya alanlarında bilgi-sini artırmak amacıyla Muhammed en-Necâhî ve Hüsâmeddin el-Hindî gibi âlim-lerden ders aldı. Sudan'ın ilmi'l-hurûf alanında yetişmiş ünlü âlimi Muhammed el-Füllânî el-Kışnâvî ile beraber kalarak onun ölümüne kadar kendisinden isti-fade etti. Hacca gittiğinde Mekke ve Me-dine'de oturan âlimlerden Ahmed b. Mu-hammed en-Nahlî, Abdulla b. Sâlim el-Basrî, Ebû'l-Hasan es-Sindî ve Muham-med Hayât es-Sindî ile görüşerek onlar-dan icâzet aldı. Cemâleddin Yûsuf el-Kilârcî, Ramazan el-Hânkî es-Seftî, Ez-her hocalarından Ahmed el-Cevherî, da-yısının oğlu Ahmed ed-Delcî, Ahmed er-Râşidî, İbrâhîm Halebî, Süleyman b. Ah-med el-Fiştâlî el-Fâsî Cebertî'nin karşı-lıklı bilgi alışverişinde bulunduğu âlim-lerden sadece birkaçıdır. Kendisine özel bir değer veren Kutub Abdülhâlik b. Ve-fâ başına Vefâiyye tacını giydirmiş ve

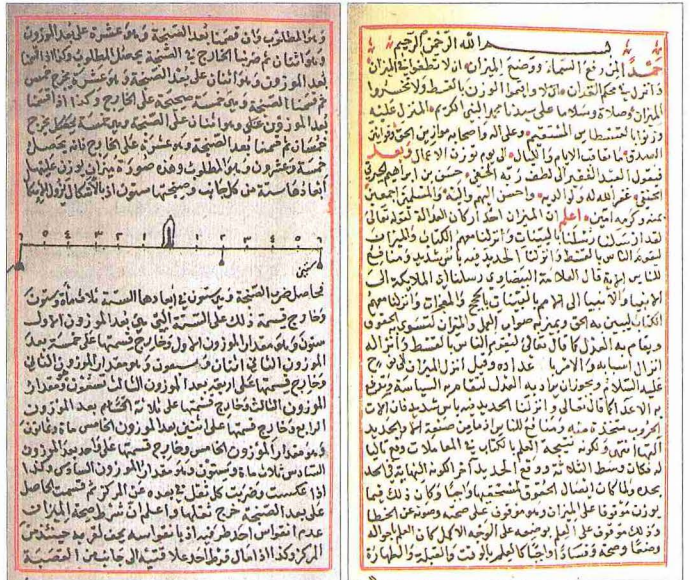
ona "Ebû't-Tedânî" künyesini vermiştir. Hat sanatıyla da meşgul olan Cebertî Abdullah Efendi el-Enîs ile Hasan Efen-di ez-Ziyâî'den sülûs ve nesih, Hintli nak-kaş Ahmed Efendi'den de ta'lik meş-ketti ve icâzet aldı; ayrıca divanî de öğ-renen Cebertî çok iyi Türkçe ve Farsça biliyordu.

Yetiştirdiği çok sayıdaki öğrencileri-nin en ünlüleri oğlu Abdurrahman el-Ce-bertî, Muhammed b. İsmâil en-Neferâ-vî, Abdurrahman el-Arîşî, Muhammed b. Ali es-Sabbân ve Muhammed el-Emîr'dir. Bunlardan başka Ali b. Ahmed el-Adevî, İbrâhîm ez-Zemzemî, Ahmed b. Ahmed es-Sücâî, Hasan el-Cedâvî, Ah-med b. Yûnus el-Huleyffî, Muhammed b. Ahmed el-Cevherî, Sâlim el-Kayrevânî ve Cezayir müftüsü Muhammed Efendi gibi Anadolu, Dağıstan, Şam, Hicaz ve Kuzey Afrika'dan gelen birçok tanınmış bilgin de onun öğrencisi olmuştur. Oğlu Abdurrahman'ın bildirdiğine göre Avru-pa ülkelerinden gelen bazı öğrenciler de kendisinden geometri dersi almışlardır.

Son günlerinde hastalığı sebebiyle so-kağa çıkmadığından yarım yüzyıldan beri Ezher'de okuttuğu derslerini evinde vermeye devam eden Cebertî, 1188 yılı Safer ayı başlarında (Nisan 1774) vefat etti; Ezher'de kılınan cenaze namazından sonra Tûrbetüssahrâ'da Hatîb eş-Şirbînî ve Şemseddin el-Bâbilî'nin mezarları ci-varında seleflerinin yanına defnedildi.

Orta boylu, beyaz tenli, iri gözlü, gür sakallı ve heybetli bir kimse olan Cebertî ziyaretçilerini bizzat karşılar, onlara kendisi hizmet ederdi. Zengin bir kadın

Cebertî'nin
el-'ikdû's-semin
fîmâ yete' alleku
bî'l-meuâzin
adlı eserinden
iki sayfa
(Süleymaniye Ktp.,
Esad Efendi,
nr. 3169,
vr. 1^b, 71^b)

olan büyükannesinin yardımları sebebiyle maddî durumu iyi idi. Bir ara ticaretle de uğraşmış ve özellikle bu sayede yirmi yıl süreyle evinde barındırdığı bazı öğrencilerinin bütün ihtiyaçlarını karşılamıştı. Hayatı boyunca yatağına uzanıp yatmadığı söylenen Cebertî çoğunlukla yaslandığı yerde uyur, gece ibadetlerini terketmez, bütün davranışlarında sünnete uymaya çalışır, ilim dışındaki bütün meşgaleleri boş şeyler olarak kabul ederdi. Dünyalık için hiç kimseye kin beslemez, öğrencilerine karşı bir hocadan çok arkadaş gibi davranır, kendisine aşırı saygı gösterilmesine ve elinin öpülmesine razı olmazdı.

Dini ilimler dışında matematik, astronomi, kimya ve tıp alanlarındaki bilgisıyla XVIII. yüzyıl İslâm kültürünün son temsilcilerinden olan Cebertî'nin halkın meselelerini isabetli fetvalarıyla çözmesi, ilim çevrelerinde ve halk arasında haklı bir şöhrete kavuşmasına sebep olmuştur. Devlet erkânı nazarında da itibar sahibiydi; özellikle Hekimoğlu Ali Paşa ve Koca Râgıb Paşa'nın ona derin saygı besledikleri ve sık sık ziyaretine gittikleri bilinmektedir. Cebertî'nin, birçoğu Osmanlı ve Mısır devlet adamları ile Tunus ve Cezayir paşalarının hediye ettikleri kıymetli kitaplardan meydana gelen zengin bir kütüphanesi ve çeşitli ilmi âletlerden oluşan bir koleksiyonu vardı. Ancak ödünç vermede çok cömert davrandığından bunların büyük bir kısmı kaybolmuştur; bugün sadece bazıları Dârü'l-kütübi'l-Misriyye'de (Dârü'l-kütübi'l-kavmiyye) muhafaza edilmektedir.

Üç ayrı evi ve her birinde hizmetçi ve câriyelerle beraber birer hanımı bulunan Cebertî'nin söylendiğine göre sayıları kırkı bulan çocuklarından sadece Abdurrahman el-Cebertî hayatta kalmış, diğerleri küçük yaşta ölmüşlerdir.

Eserleri. Kendi icadı olan yön tayini ve açi-meyil ölçme aletleriyle derece pergel ve bir de tarih tablosu bulunan Cebertî, özellikle üzerinde durduğu bazı araştırmaları dışında kitap yazmaya pek önem vermemiştir. Kaleme aldığı yirmi den fazla risâlenin başlıcaları şunlardır: 1. *el-Akvâlü'l-mu'ribe 'an ahvâli'l-eşribe*. Hanefî mezhebine göre içilmesi haram ve câiz olan içecekler hakkındadır; bugüne kadar yayımlanmış tek eseri budur (Kahire 1327). 2. *Bulûğu'l-âmâl fi keyfiyyeti'l-istikbâl*. Kible ve kible tayiniyle ilgili fikhî meselelere dairdir.

Hâtıme bölümünde Kâbe ve çevresinde bulunan makamların Mısır ziraina göre ölçüleri verilmektedir (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 362/1, vr. 1^b-16^b; Zâhiriyye Ktp., nr. 2680, 17 varak; Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Teymûr, Riyâza, nr. 155). 3. *Ref'u'l-işkâl bi-zuhûri'l-'aşr fi'l-'aşr fi gâlibi'l-eşkâl*. Havuz sularına ait fikhî hükümlerden bahseder (Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 1171/9, vr. 68-75 [müellif nüshası], Bağdatlı Vehbi, nr. 560/1, vr. 1^b-27^b; Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Ahmed Zeki Paşa, nr. 421, Mustafa Fâzıl, Riyâza, nr. 20, Dârü'l-kütüb, Felek ve Riyâza, nr. 4527, Tal'at, Riyâza, nr. 121, 55 varak, Teymûr, Riyâza, nr. 344, nr. 289, nr. 339). 4. *İşlâhu'l-isfâr 'an vücûhi ba'zî muhadderâtı'd-Dürri'l-muhtâr*. Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî'nin (ö. 1004/1595) eseri *Tenvîrül-ebşâr'a* Haskefî'nin (ö. 1088/1677) şerhi olan *ed-Dürri'l-muhtâr* üzerinde yapılmış bir çalışmadır (Zâhiriyye Ktp., nr. 2682, 7 varak; diğer nüshalar için bk. Brockelmann, GAL, II, 404; Suppl., II, 428). 5. *Risâle fi'l-cevâbi 'an lugâzin yete 'alleku bi-vâcibi's-salât*. *Tenvîrül-ebşâr* şerhi *ed-Dürri'l-muhtâr*'ın, "Namazın 390 vâcibi vardır" ibaresi üzerine sorulan bir soruya cevap olarak yazdığı bu risâlede namazın vâcipleri ele alınmıştır (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 560/2, vr. 29^b-36^b; Zâhiriyye Ktp., nr. 2681, 16 varak). 6. *Nüzhetü'l-'ayneyn fi zekâtı'l-ma'deneyn*. Zekâtın kimlere farz olduğu ve kimlere verileceği, altın ve gümüşün nisab miktarı ve zekâtın Benî Hâşim'e verilemeyeceği gibi meseleleri konu alan bu risâle bir mukaddime, üç bab ve bir hâtimeden ibarettir (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 560/3, vr. 39^b-54^a; Zâhiriyye Ktp., nr. 2679, 22 varak; Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Felek ve Riyâza, nr. 10970, 15 varak). 7. *el-Veşyü'l-mücmel fi'n-nesebi'l-muḥmel* (Zâhiriyye Ktp., nr. 2678, 5 varak). 8. *el-'İkdü's-şemîn fîmâ yete 'allaḳu bi'l-mevâzîn*. Tartı aletleri ve ağırlık ölçü birimleri hakkında olup son bölümleri muhtelif bölgelerde kullanılan ölçü birimi değerlerini gösteren cetvellere ve bunlara dair açıklamalara ayrılmıştır (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3169, 40 varak; Paris Bibliothèque Nationale, nr. 2476). Paris nüshasının bir kısmı (35-45. varaklar, Süleymaniye nüshasına göre 27^b-37^a arası) M. H. Sauvaire tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir (JRAS, X [1878], s. 253-284). 9. *er-Risâletü'l-muḥşîha 'ammâ*

(fîmâ) yete 'allaḳu bi'l-esḥḥa. Bir mukaddime, üç bab ve bir hâtimeden oluşan bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 2719, 28 varak, h. 1181; Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Teymûr, Riyâza, nr. 343/1, 55 varak, Dârü'l-kütüb, Hey'et, nr. 97, 19 varak [son kısmı noksan]). 10. *eş-Şemerrâtü'l-mecniyye min ebvâbi'l-Fethiyye*. Sıbtu'l-Mardînî'nin a'mâl-i ceybiyye (sinüs işlemleri) konusundaki *er-Risâletü'l-fethiyye*'sinden istifade edilerek yazılmıştır (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Mikât, nr. 502, 5 varak). 11. *en-Nesemâtü'l-feyhiyye 'ale'r-Risâleti'l-fethiyye*. *er-Risâletü'l-fethiyye*'ye ek olarak yazılmıştır (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Mikât, nr. 259, 8 varak; Mustafa Fâzıl, Mikât, nr. 232, 10 varak). 12. *Ḥakâ'ıku'd-dekâ'ık 'alâ Dekâ'iki'l-ḥakâ'ık*. Sıbtu'l-Mardînî'nin *Dekâ'ıku'l-ḥakâ'ık fi ma'rifeti hisâbi'd-derece ve'd-dekâ'ık*'i üzerinde yapılan bir çalışmadır (Nuruosmaniye Ktp., nr. 2542, 51 varak; Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, nr. 186/3, vr. 14^b-49^b, nr. 49, nr. 652, Mustafa Fâzıl, Mikât, nr. 78, Ahmed Zeki Paşa, nr. 748/2). 13. *Cedvelü'l-tevkî'ât ve mevķi'u 'akrabi's-sâ'a fi's-şühûri'l-Kıbiyye* (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Mikât, nr. 789, 7 varak; Teymûr, Riyâza, nr. 346). 14. *el-'Ucâle 'alâ a'deli âle* (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Teymûr, Riyâza, nr. 256; Ahmed Zeki Paşa, nr. 402, 10 varak). 15. *Risâle fi ma'ne'l-heyelâc ve'l-ketḥudâh...* (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, el-Hurûf ve'l-evfâk, nr. 82, 4 varak). 16. *Risâle fi ma'rifeti bu'di's-şems 'ale's-saḥli'l-münḥarîf* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 2488). 17. *ez-Zillü'l-menḳuşu's-sittînî* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4352, vr. 25-34). 18. *Aḥ-şarü'l-muḥtaşarât 'alâ rub'i'l-muḥanṭarât* (Münih, Staatsbibliothek, nr. 860).

BİBLİYOGRAFYA:

Cebertî, *Acâ'ibü'l-aşâr*, I, 440-466; Serkis, *Mu'cem*, I, 674-675; Brockelmann, GAL, II, 217, 404, 472; Suppl., II, 428, 487; *İzâhu'l-meknân*, II, 640; *Hediiyetü'l-'arifîn*, I, 300; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 193-194; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 575; Muhammed Mutî' el-Hâfîz, *Fihri'su maḥṭûṭâtî Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye: el-fikhü'l-Hanefî*, Dimaşk 1400-1401/1980-81, I, 67, 111, 395-396; II, 245-246, 290; G. Delanoue, *Moralistes et politiques musulmanes dans l'Égypte du XIXe siècle (1798-1882)*, Caire 1982, I, 5-6; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), II, 178; D. A. King, *Fihri'su'l-maḥṭûṭâtî'l-'ilmiyyeti'l-maḥfûza bi-Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye*, Kahire 1986, II, 205-206, 258, 316, 505, 571, 603-604, 763-764, 956, 990; Fuat Sezgin, *Beiträge Erschliessung der arabischen Handschriften in Deutschen Bibliotheken* (München und Hamburg), Frankfurt 1987, II, 378; M. H. Sauvaire, "Arab metrology", JRAS, X (1878), s. 253-284.

